

АНКЕТА НА СТОЛЕТНИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1927 - 1928 ГОДИНА- ЕДИН НОВ ПОГЛЕД

*Здравка Бобева**

През 2019 г. се навършват 90 години от излизането на първия брой на сп. „Статистика“ - тримесечно издание на Националния статистически институт на Република България. Наближаването на почти вековното му съществуване е повод да разгърнем първите му броеве, за да видим от пожълтелите им страници неостаряващата сила на знанието, което носят статистическите изследвания. 138-годишната история на българската статистика безспорно е богата на събиране, обобщаване и публикуване на данни от всички области на общественото развитие на страната, които и в миналото, и днес показват пътя на модерната държава, като дават възможност на научния и управленския елит да вземат решения, трасиращи бъдещето. Едно от най-интересните изследвания е проведената през 1927 - 1928 г. Анкета на столетниците, резултатите от която са публикувани за първи път през 1929 г. във втория брой на „Тримесечно списание на Главната дирекция на статистиката“.

Във встъпителните думи към статията, с която проф. Д. Мишайков представя анкетата, пише: „Възрастният състав на населението в България представлява една особеност, която го отличава от всички други населения на Европа. Тая особеност се състои в това, че населението на България показва паралелно с голямото значение на детските възрасти и едно особено участие на най-високите възрасти“. Преброяванията

* Главен експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“, НСИ; e-mail: ZBobeva@nsi.bg.

на населението през 1900, 1905, 1910 и 1920 г. дават основание на статистиците да погледнат по-надълбоко в наличните данни и ги подтикват към провеждането на по-всеобхватно изследване с цел да се опитат да намерят максимално достоверни данни, на основата на които да бъдат направени сравнения с другите европейски страни и които да послужат за обяснение на явлението.

Още през 1900 г. Дирекция на статистиката се опитва да проведе административна анкета на столетниците, но опитът е неуспешен. През 1903 г. със съдействието на Дирекция на народното здраве се прави втори опит, но и той не успява. За трети път проблемът се поставя при преброяването през 1926 година. Работата е трябвало да бъде свършена от анкетъори, които да попълнят подробен въпросник, съдържащ 31 групи въпроси, засягащи родословието, демографските признаци, плодовитостта, начина на живот, храната, половия живот, характера, темперамента, физическите измерения, духовния живот на столетниците и други. Анкетата се провежда първо в София, после в Софийски окръг и след това в страната. Най-трудно се е достигало до получаването на отговор на въпроса за възрастта, тъй като са липсвали данни от каквито и да било граждански регистри. (Регистрирането на ражданията в този период се е извършвало от религиозните общности в страната, но не е съществувал единен държавен орган.) За постигането на максимално точни данни по този въпрос са използвани няколко изходни точки: чумата през 1834 г., холерата през 1844 г. и Кримската война през 1854 година. За определянето на възрастта на жените като главен изходен пункт е приемано предположението, че максималната родилна възраст на жената не може да бъде повече от 48 години. При сравняването на получените данни българските статистици установяват, че трудно може да се има пълно доверие и на данните за възрастните хора в другите страни. Това е така, защото статистическият опит е установил, че като цяло старите хора имат склонност да определят възрастта си като по-висока от действителната и че тази склонност е в пряка зависимост от културното ниво на населението.

Анкетата на столетниците започва на 10 март 1927 г. и завършва на 20 ноември 1928 година. За провеждането ѝ са употребени 1 120 работни дни, изминати са 18 055 километра. Разходите възлизат на 270 739 лв., от които 126 239 лв. пътни и 144 500 лв. дневни.

Резултати от анкетата

Общ брой на столетниците

- Към 31 декември 1926 г. в страната са преброени 158 столетници. Този резултат е твърде поучителен, защото показва, че всъщност у нас столетниците са 10.5 пъти по-малко в сравнение с резултатите от преброяването през същата година. С това се слага край на легендата за колосалния брой на столетниците в България, една легенда, послужила като основа за изводи, на които някои са придавали голямо научно значение.

- За съжаление, данните от анкетата в България не могат да бъдат достатъчно надеждно сравнявани с резултатите от преброяванията в другите страни, защото съществуват сериозни предположения, че чрез методите на преброяванията и в останалите страни от Европа има изкривявания.

Преброяването от 1926 г. отчита, че у нас на 1 млн. души население се падат 320.4 столетници. По това време в Европа на първо място е Литва, на второ - Португалия, а на трето - България. Както вече беше споменато, достоверността на тези данни е съмнителна. Най-сравняемите числа за България са тези за Италия, където за получаването им е проведена специална анкета (пет години по-рано), а не са взети от преброяване. Според тези данни излиза, че относителният брой на столетниците в България - 28.8 на 1 млн. души от населението, е 22 пъти по-голям отколкото в Италия, където той е 1.3 на 1 млн. души. Отхвърляйки твърдението, че броят на столетниците у нас дава едно изумително число, трябва все пак да се приеме, че България заема по това време първо място сред европейските държави.

Столетниците по надморска височина на местата, в които живеят

- Изключително интересни са данните, които показват разпределението на столетниците според надморската височина на местата, в които живеят. Оказва се, че високите места са по-благоприятни за столетниците, но най-благоприятна е надморската височина от 500 до 700 метра.

- Най-правилните изводи от получените резултати могат да бъдат направени, ако столетниците бъдат разпределени в три групи според надморската височина: първа група - до 300 м; втора група - от 300 до 700 м, и трета група - над 700 метра. В този случай се вижда, че честотата в първата група е 2.4, във втората - 4.1, и в третата - 3.7. Заключение е, че столетниците са най-малко в ниските места, доста силно е присъствието им в най-високите, но оптималната надморска височина е умерената.

В анализа на резултатите по този показател е добре да се обърне внимание и на половата принадлежност на столетниците. В местата до 500 м на 100 столетници се падат 80 жени, а в местата над 500 м - 104, което води до заключението, че в по-високите местности жените столетници превишават мъжете столетници. Възможно е обаче причината за това явление да не се крие в географския показател, а във факта, че мъжете по-често емигрират от високопланинските райони.

Столетниците по териториални области

- Чрез разделянето на България на три големи области се установява, че най-голям абсолютен брой столетници живеят в Северна България (87 души), по-малък - в Югозападна (38), и най-малък - в Южна (33). На 1 млн. души от населението на Северна България столетници са 34.2, в Южна - 17.7, а в Югозападна - 35.5. Югозападна България е областта, в която броят им е най-голям.

Тези данни кореспондират с други демографски белези на Югозапада като хомогенност на българския етнос, съхраненост на патриархалните навици и по-примитивния начин на живот. Южна България е противоположност в този смисъл - тук чуждите културни влияния са най-отдавна и най-силни, а и в равнинните части на страната условията за здравето не са толкова благоприятни.

Столетници по народност

Поради историческа обусловеност България е държава с пъстър етнически състав на населението. Българският етнос е доминантен, но от гледна точка на анкетата е любопитно да се проследи разпределението на столетниците и сред другите етноси.

- Единствената етническа група, в която има и мъже, и жени столетници, е българската - 78 мъже и 65 жени.
- При турци, румънци, арменци, каракачани и куцовласи няма нито една жена столетница.
- При българи помаци, евреи, цинцари и цигани няма нито един мъж столетник.

Столетниците по пол

- От 158 столетници 85 са мъже и 73 - жени. Превесът на мъжете столетници над жените столетници е в резултат на по-високата смъртност при жените по онова време.
- Честотата на столетниците е интересна и сред градското и селското население. В градовете преобладават жените столетници, а в селата - мъжете. Това е в пряка

зависимост от тежестта на селския бит - жените преждевременно изчерпват силите си и старостта при тях идва по-рано.

Столетниците по възраст

Анкетата през периода 1927 - 1928 г. отчита групата на столетниците в диапазона 100 - 113-годишна възраст. В скалата разделенията са през една година. Данните показват, че мъжете са тези, които достигат до най-високите нива, докато жените не надвишават средата на таблицата, което означава, че има регистрирани мъже от 109 до 113 години, но няма жени по-възрастни от 109 години.

- Средната възраст на столетниците е изчислена на 101.86 години, като при мъжете тя е 101.76, а при жените - 101.99. Този резултат не противоречи на предходните данни, защото мъжете са по-добре представени във възрастта 100 - 101 години и над 109 години, докато жените преобладават във възрастта 104 - 105, 106 - 107 и 108 - 109 години, но въобще липсват над 109 години.

- Много интересна за проследяване е връзката на столетниците с възрастта на предците им. Данните показват, че бащите на 63% от столетниците са починали на възраст по-висока от 80 години, а на 18% - след навършване на 100 години. Почти същите проценти са налице и при майките на столетниците - майките на 60% от столетниците са умирали след 80-годишна възраст, а на 13% - след навършване на 100 години.

- Всички тези съпоставяния ни дават възможност да установим, че има връзка между дълголетието на синовете и дъщерите и продължителността на живота на техните родители.

Столетниците по семейно положение

Според семейното си положение столетниците се разделят по следния начин в абсолютни числа: неженени в градовете - един, в селата - двама; женени в градовете - 5, в селата - 9; овдовели в градовете - 31, в селата - 110.

- В рамките на очакваното е, че най-малък брой столетници има сред неженените, по-голям при женените и най-голям при овдовелите. Напълно отсъства групата на разведените - не е известно само дали не е имало разведени, които след това отново са встъпили в брак.

- Между семейното положение на градските и селските столетници има някои разлики: неженените и женените столетници са повече в града, а овдовелите - на село. Тези резултати не съответстват на състава на населението по семейно положение, при

което неженените са повече в градовете, но женените са повече и в селата, а овдовелите - в града. Много вероятно е късното овдовяване в селата да е голяма пречка за встъпване в нов брак в сравнение с града.

- Чрез анкетата са установени и разлики в семейното положение на столетниците мъже и жени. Неженените и женените са повече при мъжете и по-малко при жените. Особено голяма е разликата между женените мъже и омъжените жени, но овдовелите жени са повече от овдовелите мъже. Като цяло данните за столетниците съвпадат с констатациите за семейното положение на мъжете и жените при цялото население на България.

Столетниците по брачност

На каква възраст са встъпили за първи път столетниците в брак? Анкетата дава следните резултати: най-голямата част (67.8%) са встъпили в брак на възраст между 20 и 30 години, след тях са встъпилите в брак между 30 и 40 години (25.6%).

- Забележително е, че една столетничка е встъпила в брак на 13-годишна възраст, една на 14, една на 16 и три на възраст от 18 до 20 години.

- Двама столетници мъже са минали под венчило между 18 и 20-годишна възраст.
- Шестима мъже столетници са встъпили в брак след навършване на 40-годишна възраст, но няма нито една жена столетничка, която да се е омъжила за първи път на такава възраст. Всички регистрирани жени столетнички, встъпили в брак много рано, са само от градовете. В селата те са се омъжили на 18 - 20-годишна възраст.

- Данните по признака „брачност“ могат да се допълнят с данните за броя на браковете, в които са встъпили столетниците през своя живот. И така от 158 столетници трима не са встъпвали никога в брак (двама мъже и една жена); встъпили в брак по един път са 113 души (60 мъже и 53 жени); встъпили в брак по два пъти са 34 души (21 мъже и 13 жени); по три пъти - 7 души (двама мъже и 5 жени) и една жена е встъпила в брак пет пъти. Встъпилите в брак по един път са повече при селското население и по-малко при градското.

- От 155 столетници 118 са живели брачен живот не по-малко от 40 и дори до 80 години. Мъжете са по-застъпени в групата на тези, които са живели повече от 40 години брачен живот.

Плодовитост на столетниците

Резултатите от анкетата показват равностойност в плодовитостта при столетниците - средният брой на децата при мъжете е 7.39, а при жените - 7.42. В абсолютни числа е установено, че женените и овдовелите столетници са родили от 2 до 17 деца. От родените от столетници деца живите съставляват 36%, а починалите - 64%. Анкетата е регистрирала и бездетни столетници, като е установила, че те се намират в селата, но броят им е толкова малък, че не е възможно да се правят каквито и да било изводи.

- Интересен щрих от изследването е установяването на пределната възраст за възпроизводство при столетниците. От 146 столетници, за които има сведения, един мъж е бил по-млад от 30 години при раждането на последното си дете, един мъж и три жени са били на възраст между 30 и 40 години, 29 мъже и 59 жени са били на възраст 40 - 50 години, 36 мъже и 6 жени са били на възраст 50 - 60 години и 11 мъже - на възраст 60 - 70 години. От тези числа е видно, че само 31 от 78 столетници мъже са се сдобили с последното си дете до навършване на 50-годишна възраст, а при жените столетници 62 от 68 са родили последното си дете до навършване на 50 години.

- Анкетата установява също така и че възпроизводството на потомство в селата спира на по-късна възраст от тази в градовете.

Професии и благосъстояние на столетниците

Сведенията за мъжете показват, че от 85 столетници 61 са се занимавали със селско стопанство, 12 - с индустрия и занаяти, 6 - с търговия, един - с транспорт, трима са били държавни и общински чиновници и двама - „разни“. При жените 66 са домакини и 7 са с различни нискоквалифицирани професии.

- Ако се вземат за база числата за разпределението на населението по професии от 31 декември 1920 г., ще се види, че на 100 000 активно заети мъже в селското стопанство и лесовъдството се падат 5.9 столетници, при заетите в индустрията и занаятите - 6.8, при заетите в търговията - 9.1. Този резултат показва, че градските професии дават относително по-голям брой столетници. Същевременно обаче най-голямото дълголетие се пада на овчарите, които са били 76 на 100 000 активни мъже, или 13 пъти повече отколкото общо заетите в селското стопанство.

- Анкетата е отчетела и известна смяна на професионалното поприще сред столетниците, но няма нито един столетник, който да е упражнявал професията си по-малко от 20 години, четирима - от 20 до 29 години, 8 - от 30 до 39 години, 9 - от 40 до 49

години, 15 - от 50 до 59 години, 13 - от 60 до 69 години, 16 - от 70 до 79 години, и 19 - 80 и повече години. Тези данни показват, че последните упражнявани от тях професии са меродавни за живота на повечето от тях.

- Забележително е сходството на професиите, упражнявани от мъжете столетници, с професиите на техните бащи. Така от 85 бащи на столетници мъже 76 са били заети в селското стопанство, 6 - в индустрията и занаятите, и останалите - в други професии. При бащите на столетниците изпъква по-силно значението на селското стопанство като благоприятен фактор за дълголетието.

- От 158 столетници 16 са състоятелни, т.е. покриват житейските си нужди с излишък, 79 са умерено състоятелни, т.е. средствата им за живот им позволяват да водят живот съобразно потребностите си, и 63 са бедни, т.е. такива, на които приходите не им позволяват да покриват нуждите си. Това разпределение - 10% богати, 50% умерено състоятелни и 40% бедни, съответства на общото разпределение на благосъстоянието в страната, което дава възможност на статистиците да направят извода, че не съществува пряка връзка между благосъстоянието и дълголетието.

Физически характеристики на столетниците

От физическите характеристики с най-голямо значение в анкетата са ръстът, гръдната обиколка и теглото.

- Средният ръст при мъжете е 164.15 см, като в изследването е установено, че надморската височина не дава никакви отклонения в ръста на мъжете.

- Жените не надвишават 165 см, като преобладаващата част са в диапазона 150 - 165 сантиметра.

- Най-масовата гръдна обиколка (81 - 85 см) е характерна за жените, докато мъжете се движат между 86 и 95 сантиметра.

- За получаване на максимално достоверен анализ на физическите характеристики на мъжете столетници са използвани данните за физическите параметри на младежите от донаторните комисии. Въз основа на този анализ статистиците достигат до извода, че: 1) физическата конструкция на старите е по-развита отколкото на младите и 2) групата на столетниците трябва да е резултат на един достатъчно изразен естествен подбор и представлява селекция на твърде благоприятни физически качества.

- Най-често теглото на мъжете се движи между 51 и 65 кг, а при жените - от 41 до 50 килограма.

- Много любопитно е описанието, което анкетата дава на единствената жена с наднормено тегло по тогавашните стандарти: *Столетницата Стана Иванова, която тежи 84 кг, е от българска народност, на 100 години, към 31 декември 1926 г. е водила 78 г. брачен живот, има 5 деца, от които 2 живи и 3 починали, живее при средно заможни условия, родена е в с. Киреево (Кулска околия) на надморска височина 300 - 500 м, има още зъби, вижда, чува, помни, притежава максимална гръдна обиколка 108 см, обича да се весели и има тих темперамент.*

- От столетниците, за които има сведения, 19 мъже и 15 жени са с руси (светли) очи, 13 мъже и 13 жени са със сиви очи, 26 мъже и 14 жени са с кестеняви (кафяви) очи и един мъж и три жени са с черни очи.

Физиология на столетниците

Данните за физиологичните белези на столетниците са твърде поучителни. Така от 85 мъже 35 имат запазено зрение, 53 - запазен слух, 60 са със запазена памет, а 34 са все още работоспособни. При 73 жени числата са съответно 40, 50, 59 и 33. От съпоставянето на числата за мъжете и жените става ясно, че относително броят на жените със запазено зрение, слух, памет и работоспособност е по-голям. Анкетата установява и че всички тези физически характеристики отслабват и при мъжете, и при жените на много късна възраст.

- От мъжете столетници не са боледували изобщо или пък са имали съвсем леки неразположения 64 души. Тежко болни са били 21. При жените числата са съответно 58 и 15. Процентът на тежко боледувалите е по-голям при мъжете. Този процент е по-малък в градовете, докато процентът на тежко боледувалите жени е по-голям в селата.

- Трети зъби са поникнали на трима мъже и 12 жени. От 54 мъже 33 са с нормален, а 21 с ненормален пулс; от 42 жени 31 са с нормален, а 11 с ненормален пулс. При градското население ненормалният пулс се среща по-често отколкото при селското.

Хранене и употреба на напитки от столетниците

От 158 столетници 93 са пиели преимуществено чешмяна вода, 64 - кладенчова; 77 са яли основно пшеничен, 12 - царевичен, двама - ръжен, и 67 - хляб от смесено брашно. 118 души са употребявали постна храна, 5 - месна, 35 - смесена. Не са употребявали спиртни напитки тридесет и трима, а 125 са употребявали, без да са алкохолици. 110 души не са пушили, а пушачи са били 48.

Почти непрекъснато съвременните поколения употребяват във всекидневието си думата „уникално“, влагайки в това твърде лекомислено значението „неповторимост“. Езикът ни е натоварен с твърде претенциозност, неотговаряща на тежестта на фактите. Изказът ни иска да поставя ударения и да отразява апломб от видимото. А невидимото, т.е. не онова, което не съществува, а което ние не виждаме, остава недооценено или направо пренебрегвано. Заради тази недооценка или заради това пренебрежение си струва да се обръщаме към съхраненото богатство от знание в отминалото време. 90-годишната история на сп. „Статистика“ е чудесен пример за това. Отгръщайки страниците му, заравяйки се в числата от изследванията, прочитайки анализите на безброй статистики от различни поколения, ние можем да достигнем до онова всеобхватно познание за живота на отминалите поколения, с което да се обогатим както в научен, управленски, така и в житейски план. В този смисъл ние ще можем с по-голяма лекота и увереност да боравим с определенията за фактите и събитията от настоящото време и с по-голяма точност да класифицираме уникалността. Анкетата на столетниците в България от 1927 - 1928 г. е едно от статистическите изследвания, които наистина заслужават определението *уникална*. Не само и не единствено поради историческия и статистическия факт на еднократното си провеждане. Тя заслужава това определение, защото по обхвата и дълбочината си достига до ново познание, поправя предишни данни, използва чуждестранен опит, но пречупен през призмата на националните особености и приспособен към националните нужди, детайлизира и прецизира всички аспекти на човешкото битие и здраве, които могат да отговорят в крайна сметка на въпроса защо България е на първо място по дълголетници в онзи период. Напълно можем да се доверим на думите на проф. Д. Мишайков, че ако не искаме да изпаднем в прекалени очаквания и надежди при установяване на причините за явленията, не бива да се уповаваме само на статистическия метод. За тази цел ни е необходим индуктивният метод. „В същото време статистическият метод има за свой обект не общото, но индивидуалното; неговата задача се състои в това да ни даде възможност да установим явленията и техните отношения в определени рамки на времето и пространството. Чрез този метод ние не можем, следователно, да намерим строгата формула за връзката на причината със следствието. Той може само да ни покаже кои са ония фактори, за които ние предварително, още по индуктивен път знаем, че могат да повлияят в определено направление, имат значение при причинната обусловеност на дадени групи случаи в определени временни и пространствени граници“ („Тримесечно списание на Главната дирекция на статистиката“, бр. 2, 1929, с. 171).

Анкетата на столетниците в България заслужава внимателния прочит на любознателния читател. Явлението *дълголетие* е специфично и трудно за изучаване, защото изисква прилагането на интердисциплинарни методи. Но данните от това изследване могат да ни покажат не просто моментната картина, а да ни научат, че в основата на нашето знание стои работата на статистиците с техния професионализъм и добросъвестност.